

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐ ԵԿԵՂԵՅՐ

Ը.

Թիւրքիոյ մէջ, Թիւրք-խալամ պետութեան հետ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները սահմանուած և ճշգուած են ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ տիտղոսը կրող կանոնադրութեամբ, որ իր վերջնական ձևը առաւ և Թիւրք կառավարութեան կողմէն վաւերացուեցաւ 1863 Մարտ 17 ին։

Որպէս զի Ազգային Սահմանադրութեան ծագման վրայ պատմական ստոյգ զաղափար մը կազմուի մեր ընթերցողներու մտքին մէջ, պէտք է գիտել տանք որ Թիւրքիոյ այլալիթոն և բաղադրեալ ժողովուրդներուն մէջ միայն հայ տարրը չէ որ իրեն սեփական ազգային կանոնադրութիւն մը ունեցաւ. այլ բոլոր ոչ-խալամ հասարակութիւններ ունեցան իրենց ազգային-կրօնական ինքնութիւնը նկարագրելու ապահովող և ուղղակի Թիւրք պետութեան կողմէ ճանչցուած, հաստատուած և վաւերացուած իրենց սեփական կանոնադրութիւնները։ Ասոր ալ պատճառը սա՛ է որ երբ ֆաթիհ տիրեց Կ. Պոլսի և իր իշխանութիւնը տարածեց Ռումէլի և Անատոլիոյ վրայ, ամենեւին չուզեց զսլշիլ ընդ ժողովուրդներու վայելած ազգային և կրօնական առանձնաշնորհումներուն. ուրիշ խօսքով՝ չուզեց զանոնք թրքացնել և իսլամացնել, այլ ուղեց որ ամէնքն ալ պահեն իրենց ազգային իրաւունքները և կրօնական ազատութիւնը, ըլլալով միտնդամայն հպատակ տիրող պետութեան և հարկատու։ Այս էր պաշտօնական ըմբռնումը և հանդամանքը Թիւրք պետութեան ենթարկուած ոչ-խալամ ժողովուրդներու քաղաքացիական կացութեան։

Թիւրք պետութեան ներքին կեանքին մէջ՝ իւրաքանչիւր ոչ-խալամ հասարակութեան հոգեւոր պետերն էին որ կը կազմէին պետութեան և իրենց հասարակութեան միջև միութեան գիծը. նախ Յունաց և Հայոց և ուրիշ յարանուանութեանց պատրիարքները, Հրէից խախափները (և շատ ետքը՝ հայ-կաթոլիկներու Պատրիարքը, հայ-բողոքականաց Ազգայեցի և վերջապէս Պաշկարաց Էփզարքը) պետութեան կողմէ ճանչցուած անձնաւորութիւններ էին, տեսակ մը գործակալներ, որոնք պետութեան կը ներկայացնէին իրենց ժողովուրդներուն խնդիրները և փոխադարձաբար՝ պետութեան կամքն ու կարգադրութիւնները կը հաղորդէին իրենց ժողովուրդներուն և կը բացատրէին։

Այս է պատմական կիցուածքին պատկերը Թիւրքիոյ ոչ-խալամ ժողովուրդներուն՝ հանդէպ գերիշխան պետութեան։

Եւ այս պատկերը միայն բաւական է ցոյց տալու թէ Թիւրքիոյ մէջ Պետքեան և եկեղեցիի խնդիր չէր կրնար ըլլալ. վասն զի պետութիւնը ազգով թուրք կամ օսմանցի է և կրօնքով՝ իսլամ. իսկ ոչ-խալամներու կրօնքը ունէ կապ չունի Թիւրքիոյ պետական կրօնքին հետ։ Հետեւաբար ոչ-խալամ հպատակ ժողովուրդներու և իրենց վրայ իշխող իսլամ պետութեան միջև չէր կրնար պետութեան և եկեղեցիի խնդիր մը դուրսբիւն ունեցած ըլլալ, ինչպէս որ ունեցաւ Պապութեան և Եւրոպիոյ կաթոլիկ պետութիւններուն միջև, կամ Ռուսաստանի մէջ՝ Զարեհու պետութեան և Որթոտքս եկեղեցւոյն միջև։

Այս բացատրութիւններով ինքնին կը հաստատուի թէ պետութեան և եկեղեցւոյ բաժանման խօսքը Թիւրքիոյ մէջ անիմաստ է ինքնին, և ինչ որ խօսուած է և կը խօսուի այս մասին՝ բաժանման և պարզապէս։

Բայց որովհետեւ Թիւրքիոյ մէջ Հայոց եկեղեցւոյն վարչական գործերը կանոնաւորուած են պետութեան կողմէն տրուած Սահմանադրութեամբ մը, կ'արժէ որ քննենք Ազգային Սահմանադրութիւնը և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գիրքը Թիւրքիոյ մէջ:

Մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը արդիւնք է Թիւրքիոյ ներքին բարեկարգութեանց հետ կապ ունեցող ձեռնարկի մը:

1856 Փետր. 6/18 ին հրատարակուեցաւ Խարքի Հիւնայուն կոչուած Բարեկարգութեանց Հրովարտակը: Այս հրովարտական պահանջներէն մէկն էր որ ոչ-խալամ ժողովուրդներէն ամէն մէկը իրենց վայելած անսնանայնորոշութիւններն ու արժեքներն (հրովարտական բառերով՝ ինքիյարսք վի մուափյար) որոշեալ պայմանաժամի մէջ պիտի քննէին և «ժամանակին թերմանը և ֆաղափարութեան արդեանցն ու գիտութեանց սրանման թաթկարգութիւնները» խորհրդակցութեամբ պիտի որոշէին և պիտի ներկայացնէին Բարձրագոյն Դրան. կառավարութիւնը պիտի հաստատէր զայն և պիտի վաւերացնէր, որպէս զի «Հոգևորական Գլխոց շնորհում ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՁԵՌՆՀԱՍՈՒԹԻՒՆԸ» (պաշտօնագրին բառերով՝ ռուսաբար վի խղփսար) խրատելիւր Հասարակութեան սպանովումս վիճակին ու նոր դիրքին հետ համաձայնութեան մէջ դրուի» (Ազգ. Սահ. էջ 1):

Ամէն ոչ-խալամ ժողովուրդ այս սկզբունքով իր վայելած ազգային-կրօնական ազատութիւնները քննեցին, կանոնի վերածեցին և ներկայացուցին կառավարութեան: Մեր Ազգային Սահմանադրութիւնն ալ այս կերպով մշակուեցաւ, և իր վերջնական ձևը առաւ մեզի ծանօթ հրատարակութեամբ, որուն Յառաջարկութեան մէջ կ'ըսուի.

— «Օսմանեան տիրութեան իր Մահմետական շէրիէ հպատակներուն շնորհած արժեքներէն, հաստատ են ըստ սկզբանց անկեղծ համար. բայց անոնց գործարարութեան եղանակը՝ խրատելիւր Ազգին մէջ ըստ պահանջման տնտեսական տնտեսական խրատելիւր, մասնաւոր կերպով տնտեսական է:

Հայոց Պարսիսը գլուխ է իր Ազգին, և մասնաւոր պարագաներու մէջ՝ Տիրութեան երաւանաց գործարարութեան միջոցով: Սակայն Պարսիսարանի մէջ կրօնական գործոց համար՝ Կրօնական ժողով մը, և ֆաղափարական գործոց համար՝ Քաղաքական ժողով մը կան հաստատուած: Այս երկու ժողովները ի պահանջել հարկին միանալով Խառն ժողով կը կազմեն: Թէ պարսիսը և թէ այս երկու ժողովոց անդամները՝ Ազգին պատուաւոր անձանցնէլ բաղկացեալ մեկ Ընդհանուր ժողովոյ մէջ կ'ընտրուին:

Պէտք է ուշադրութիւն ընել ֆաղափարական գործեր և ֆաղափարական բառերուն, որոնք ըստին շատ լայն առումով գործածուած են հոս, հետեւապէս՝ չեն նշանակեր Politique այլ պարզապէս աշխարհական = Laïque. վասն զի Թիւրքերէն բնագրին բառերն են՝ ումուրը միանմանիյի (=աշխարհական գործեր), մեհմիսի միանմանի (=Աշխարհական ժողով), իրեն ճշգրիտ հակադրութիւն ումուրը ռուհանիյի (=Հոգևոր գործեր). այս վերջին բառերն ալ մասնաւոր առումով կիրարկուած են Սահմանադրութեան հայերէնին մէջ. որովհետեւ ումուրը տիմիյի (կամ մեհմիսիյի) պէտք է ըլլար Թիւրք բնագիրը՝ կրօնական գործեր թարգմանուելու համար կամ մեհմիսի տիմիյի՝ կրօնական ժողով՝ ըսուելու համար:

Պատմականօրէն ուշադրութիւն է նաեւ դիտել որ այս Սահմանադրութիւնը պատրաստուեցաւ երկու Յանձնաժողովներու կողմէն. անոնցմէ մէկը կառավարութիւնը ինքն նշանակեց 12 անդամներով, որք աշխարհական, չորս եկեղեցական. մէկն ալ կազմուեցաւ ազգի կողմէն, միայն եօթ աշխարհականներով: Այսինքն՝ 19 անդամներու միայն չորս եկեղեցական էին. իսկ չորս եկեղեցականներէն երկուքը կուսակրօն (Պարքին. Տեղապահ Աղանի Ստեփանոս Արքեպս. և Վարդապետ մը) երկու ալ ամուսնացեալ քահանայ:

Պատրիարքը թէև պետութեան կողմէն Ազգին Գլուխ հռչակուած է, բայց անոր հեղինակութիւնը բացարձակ չէ. այլ քանի մը ժողովներով հակակշռուած է անոր գործունէութիւնը, այնպէս որ Պատրիարքը չի կրնար զիջել կարգադրութիւն ընել ինքնագլուխ. ամէն կարգադրութիւն իրենց պատկանեալ ժողովներուն խորհրդակցութեամբ և որոշումով պիտի ըլլայ. իսկ եթէ պատրիարքը, ի պահանջել հարկին, ա-

սանց ժողովներու ընէ կարգադրութիւն մը, ետքը պարտաւոր է զայն ենթարկել պատկանեալ ժողովին հաւանութեան եւ արձանագրել տալ:

Պատրիարքը զլիաւորապէս պիտի գործէ Կրօնական եւ Քաղաքական ժողովներու հետ, որոնց առաջինը կը բաղկանայ 14 անդամներէ, իսկ երկրորդը՝ 20: Իսկ Ընդհ. Ժողովը, որ կ'ընտրէ Պատրիարքը եւ Կրօնական ու Քաղաքական ժողովները, եւ կը հսկէ անոնց գործունէութեանց վրայ, իբրեւ Ազգային վերին իշխանութիւն, կը բաղկանայ 140 անդամներէ, որոնց 20ը, այսինքն՝ մէկ եօթներորդը միայն եկեղեցական են, մնացած 120ը բոլորովին աշխարհական են, եւ անոնց ալ 40ը կ. Պոսէն կ'ընտրուին իսկ 80ը՝ գաւառներէն:

— «Ընդհանուր ժողովին սրաշօնն ե՛ր Պատրիարքը, Կաթողիկոսը եւ Ազգին զիսաւոր պաշտօնատեղերը, եւ Կրօնական ու Քաղաքական ժողովոց անդամները ընտրել, Ազգային ժողովոց վարչութեանը նսկողութիւն ընել, այն ժողովներուն վերաբերեալ՝ բայց իրենց ձեռնմատչեմէն վեր համարուած գործերը որոշել եւ վճռել, եւ Ազգային Սահմանադրութիւնը անխախտ պահել» (Յօդ. 60):

Ընդհանուր ժողովը թէեւ ըստ Սահմանադրութեան վերին մարմինն է, որ կ'ընտրէ Պատրիարքը, ինչպէս նաեւ Կրօնական եւ Քաղաքական ժողովները, բայց չի կրնար հաստատել զանոնք. անոնց ընտրութիւնը պէտք է հաստատուի կայսեր կողմէն (Յօդ. 25, 37):

Սահմանադրական այս սկզբունքները եւ ատոնց համաձայն կազմակերպուած գործունէութիւնները ջոյց կուտան թէ թիւրքիոյ մէջ Հայոց. եկեղեցւոյ վարչութիւնը աւելի աշխարհականներու ձեռքն է քան թէ եկեղեցականներու. հակառակ սա իրողութեան որ բոլոր գործին զուխը գտնուողը եկեղեցական մըն է. եկեղեցական մը սակայն, որ պիտի ընտրուի թիւրքիոյ հայ եպիսկոպոսներու մէջէն միայն, պիտի ըլլայ օսմանեան հպատակ եւ 35 տարին լրացուցած. եկեղեցական մը, որ վերջապէս տէրը չէ իր պաշտօնին, որ կրնայ Կրօնական ու Քաղաքական եւ Ընդհ. ժողովներէն մէկուն կողմէն ամբաստանուիլ եւ պաշտօնանկ ըլլալ, եւ կամ բոլորովին իսկ իր կամքովը հրաժարի այդ պաշտօնէն, եւ երկու պարագային մէջ ալ իր վարած պատրիարքական պաշտօնը ոչինչ կ'աւելցնէ իր զիրքին կամ աստիճանին վրայ, այլ «Համարեալ Պատրիարքը զիսաւոր եպիսկոպոսաց կարգը կ'անցնի, եւ անոր վրայ ըստ կանոնի պիտի եղածը կը սփռնուի Խառն ժողովոյ կողմէն» (Յօդ. 7.):

Ազգային Սահմանադրութիւնը 93 յօդուածներէ կը բաղկանայ եւ չունի յօդուած մը որ արդարացնէ Քաղաքական=Politique գործի մը խառնուելու խօսքը: Պատրիարքը կը գործադրէ ինչ որ իր ազգին գաւառները կ'որոշեն եւ կը վճռեն իրենց օրինաւոր ժողովներուն մէջ:

Հետաքրքրական են սակայն Սահմանադրութեան քանի մը բացատրութիւնները, որոնք քաղաքական նկարագիր ունին: Զոր օրինակ. պատրիարքը «Տէրութեան կատարեալ վստահութեանն արժանաւոր» անձ մը պէտք է ըլլայ (Յօդ. 4): Դարձեալ, իբրեւ սկզբունք, Ազգային Վարչութեան երեք պարտականութիւններէն մէկն է Հայ ժողովուրդը «կատարելապէս հաւատարիմ հպատակութեան մէջ պահել» (էջ 6):

Ասոնք քաղաքական նկարագիր ունեցող բացատրութիւններ են, բայց բարեբախտաբար քաղաքականութիւն չեն. վստիկա ատիկա քաղաքականութեամբ զբաղելու դէմ նախազգուշութիւն մըն է աւելի կամ արդելք մը: Կ'արժէ ճշդել թէ արդեօք այս բացատրութիւններ պետութեան կողմէն ներմուծուած են Սահմանադրութեան մէջ, թէ Հայեր իրենք զրին զանոնք: Երկու պարագայի մէջ ալ փափուկ կացութիւն մը ստեղծուած է ատոնց, որուն ծանրութիւնը Ալըպեան եւ Օրմանեան պատրիարքներ կրեցին. վասն զի անոնց օրով պայթեցան յեղափոխական ջոյցեր, բայց այդ երկու պատրիարքներու ձեռքը չէր յեղափոխութիւնը կանցնելու կարողութիւնը:

Արդէն քաղաքականութիւնը, բառին բուն պետական իմաստով, թիւրք պետութեան գործն է: Պետութիւնը հայ չէ՝ որ Հայոց պատրիարքը խառնուի ատոր գործերուն. եւ միւս կողմէն, պէտք չէ մտահան ընել որ պետութեան հետ յարաբերութիւն ընելու

արտառութիւնը ինքն թիւրք պետութիւնն է որ կուտայ թիւրքիոյ Հայոց Պատրիարքին իր հաստատած սահմանադրութեան տրամադրութեանց համաձայն:

Եթէ այսպէս է Սահմանադրութեան տրամադրութիւնը, բայց մենք գիտենք որ Խրիմ-եռնի և Վարժապետեանի պատրիարքութիւնները, մանաւանդ Ներսէսինը, զուտ ազգային-քաղաքական խնդիրներով եզակիան եղան թիւրքիոյ Հայոց պատրիարքութեան ամբողջ պատմութեան մէջ, և անկէ յետոյ ազգային պատրիարքարանը գրեթէ թիւրքիոյ Հայոց հարստահարութեան խնդիրներով զրազեցաւ: Ստոյգ է որ ասոնք քաղաքական խնդիրներ էին, բայց նոյն ատեն մասը կը կազմէին նոյն ինքն թիւրքիոյ Ներքին բարեկարգութեան խնդրին: Բարեկարգութիւն մը, զոր թիւրք կառավարութիւնը յանձն առած էր հանդէպ Հայոց, նախ Այ-Սիէֆանոյի և յետոյ Պերլինի դաշնագիրներուն հիման վրայ, և մասնաւորապէս Ներսէս պատրիարք ինչ որ ըրաւ իր ստեղծած այս «Հայկական դատ»ին մէջ, ըրաւ սուլթան Համիտի և անոր կառավարութեան գիտութեամբ, և իրրեւ միջնորդ պետութեան և ազգին մէջ, Ներսէս ազգային կամքը կատարած եզաւ Սահմանադրութեան իրեն տուած իրաւասութեամբ: Ասկէ զատ Ներսէս պատրիարքին մշակած «Հայկական դատ»ը ուրիշ բան չէր բայց եթէ թիւրքիոյ մէջ, մանաւանդ հայկական գաւառներու մէջ, հայ ժողովուրդի կեանքին ապահովութիւնը ընդդէմ տիրող հարստահարութեանց: Այն ատեն միայն այսչափ էր հայկական դատին իմաստը և սահմանը:

Աւելի հետաքրքրական է թիւրքիոյ Հայոց առաջնորդներուն դիրքը գաւառներու տեղական կառավարութեանց վարչական ժողովներուն (մեհլիսի իսարի) մէջ: Հոս անգամ մին գիտելու է որ այս կարգադրութիւնը միայն Հայոց համար առանձնաշնորհում մը չէր: Բոլոր հոգեւոր պետեր աթոռ ունէին իրենց տեղւոյն վարչական ժողովներուն մէջ: Ազգային Սահմանադրութեան մէջ այս մասին օհէ յօդուած չկայ: Բայց աւանդութիւն մը եղած էր գաւառներուն մէջ՝ կառավարութեան վարչական գործերու կարգադրութիւնը ընել, հոգեւոր պետերու հետ խորհրդակցելով: Ասիկա ամէնէն ապահով կերպն էր պաշտպանելու ոչ-խալամներուն, ինչպէս նաև նոյն ինքն ուղղակի խալամներուն իրաւունքները և պետութեան շահերը:

Թիւրք պետութիւնը ի վիճակի չէր, իրրեւ քաղաքակիրթ պետութիւն մը, իր այլացեղ հպատակներուն քաղաքային և ընկերական պահանջները գոհացնելու: Խալամութիւնը պետական կրօնք էր. թիւրքիոյ մէջ կա՛ր սակայն քրիստոնէութիւն և հրէութիւն, և պետութիւնը չէր կրնար անտեսել այս յարանուանական զանազանութիւնը իր հպատակներուն մէջ: Դարձեալ խալամութեան բուն դատարանը կախուած էր Ղուբանէն. այսինքն՝ խալամ Ծեղխաքը, Ծեղի՝ դատարանները կը ճանշնար, թէև անոր կողքին կազմակերպուած էին ետքէն աշխարհիկ դատարաններ: Արդ՝ ոչ-խալամներն ալ ունէին իրենց սեփական կրօնական, ազգային աւանդութիւնները, կանոններն ու օրէնքները, որոնք նուիրական էին իրենց համար: Աշխարհիկ դատարաններու կազմակերպումէն ետքը խալամ պետութիւնը չէր կրնար իր Ծեղխաքը պարտադրել քրիստոնեայ հասարակութիւններու վրայ, թէև ոչ-խալամներ, ի հարկին, Ծեղխաքի ալ կը գլմէին ժառանգական և այլ խնդիրներու կարգադրութեանց համար: Այդ է պատճառը որ ստիպուած էր պետութիւնը յարգել իւրաքանչիւր կրօնքին և իւրաքանչիւր յարանուանութեան դիրքը իր զրօշին տակ և յարգել անոնց կրօնական և աշխարհական իրաւունքներն ու առանձնաշնորհումները, և հետեւաբար գաւառներու մէջ տեղական կառավարութիւնները, նոյն իսկ իրենց գիւրութեան և իրենց շահերուն համար, պէտք կ'ըզային խորհրդակցել հոգեւոր պետերու հետ, վարչական գործերու կարգադրութեան մէջ:

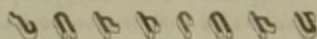
Միայն Հայոց մասին խօսելով, պէտք է ըսել թէ գիւրին էր հայ հոգեւոր պետերուն համար այդ ծառայութիւնը մատուցանել տեղական կառավարութեանց, ցո՛րչափ զեռ թիւրքեր չէին խմորուած ազգայնական և ալիամերժական գաղափարներով և ցո՛ր-

չափ դեռ հայ լեզուաբանական շարժումներ հայ ժողովուրդը կասկածելի չէին ըրած հանդէպ թիւրք պետութեան:

Բայց Հայոց առաջնորդներուն այս անձնուէր ծառայութիւնը թիւրք կառավարութեան, կենդանի նահատակութիւն մը եղաւ հետզհետէ, երբ թիւրքը սկսաւ հայը թըշնամի նկատել իրեն և երբ Հայոց մասին համրտեան հալածանքները, ուղղուած Հայ ժողովուրդի գոյութեան բոլոր կողմերուն, զգալի եղան կառավարական յարաբերութիւններու մէջ: Այլ եւս հայ առաջնորդներուն այդ ծառայութիւնը սկսաւ ծանր դալ թիւրքին: Անոնք այնուհետեւ ոչ թէ իրենց պաշտօնին հարկով, այլ իրենց անձնական հմայքով գործ կը տեսնէին: Ատիկա սակայն երեւակայութեամբն աւելի անհանգուրժելի դիճակ մըն էր առաջնորդի մը համար, այսինքն զգալ և գիտնալ թէ պետութիւնը իրեն թշնամի կը նկատէ իր հպատակներուն ամէնէն հաւատարիմ և ամէնէն անձնուէր մէկ մասը, թէ պաշտօնական հազար տեսակ դժուարութիւններ — Հայ ժողովուրդի կրօնական, կրթական, առեւտրական, դատական, եւայլն եւայլն գործառնութեանց գէմ — կանոնաւոր կերպով մը կը մշակուին և կը գործադրուին, թէ վերջապէս հոգեւոր պետին անձը թէ՛ն և պաշտօնականութեան արտաքին ձեւերով կը յարգուի, բայց ներքնապէս ատելութիւն կը զրգո՛ւ...: Այս բոլորը այնպիսի կացութիւն մը ստեղծած էին որ առաջնորդը աւելի զո՛ր պիտի ըլլար եթէ կառավարութեան հետ յարաբերութիւն ընելու ժամավաճառութիւնը խնայուէր իրեն, և աղառ զգար ինքզինքը ակոյա կճրտող թիւրք պաշտօնեաներու հետ տեսակցելու հարկէն:

Նոյն ինքն թիւրք կառավարութեան կողմէն թիւրքիոյ Հայոց տրուած Ազգային Մանկանադրո՛ւքեան այս քննութիւնը ցոյց կուտայ թէ Պետքիս և Եկեղեցիի բացատրութիւնը, այն խմատով որ գոյութիւն ունէր Եւրոպայի պետութիւններուն և Հոռմի Եկեղեցւոյն վերաբերութեամբ, ամենեւին գոյութիւն չէ ունեցած թիւրքիոյ ոչ-խումբ հպատակներուն և թիւրք պետութեան միջեւ:

Յաջորդ յողուածով պիտի տանք ամփոփումը մեր այս ուսումնասիրութեան, և պիտի ներկայացնենք արդի Եւրոպայի մէջ պետութիւններու և Եկեղեցիներու յարաբերութեանց պատկերը սեղմ շրջանակի մը մէջ:

Արցունքիմ եւ լեցուցի կանքեղն անա՛ շողախայ,
Ու կը քերեմ խորանիոյ շա՛հ հեռուէն ուր ծրեայ.
Արիւնեցան իմ ոսքերս նրախումի ճամբուն վրայ.
Ես սքիտու եմ, ես յոգեմ՝, հապիւ կրնամ ոսքի մնայ,

Ու նսեւ եմ շաճարիոյ սեմեւ հեռու, քախամեոն,
Աչքերուս մէջ իմ արշիս անհուն երկիկեմ անապակ.
Կ'անցնին խիստ քիւրաւոր ուխտաւորներ ժպտմակ,
Ու կը կարծեն որ բշուտ մուրացիւմ մ' եմ անձանօք.

Ես չի կրցի ներս մտնել. ամբոխն անցաւ հողմակոծ
Անստի պիս ուր չկուած որք բռնուն մ' եր իմ հոգիս...
Բայց դեռ ամուր կը սեղմեմ կանքեղին կումբը ծունկիս.

Ու երբ գիշերը դառնայ, երբ ա՛յ մարի տակն բոց,
Պիտի քերեմ խորանիոյ, հոգիս վառուած սառցեղեկ,
Իմ արցունքիմ լեցուն խորունկ սափորն այս հոգի...:

ԳԱՀԻՐԷ

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ